

Ekonomik Değişim Siyasi Süreklilik: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Üzerinden Körfez Monarşilerinin İncelenmesi

Başak ÖZORAL* & İlke CİVELEKOĞLU**

Geliş tarihi: 14.12.2022

Kabul tarihi: 27.02.2023

Atf: Özoral, B., Civelekoğlu, İ., “Ekonomik Değişim Siyasi Süreklilik: Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Üzerinden Körfez Monarşilerinin İncelenmesi”, *Ortadoğu Etütleri*, 14-3 (2022): 269-292

DOI: 10.47932/ortetut.1219045

Öz: 1990’larda kurulan yeni dünya düzeninin iki temel unsuru liberal ekonomi ve demokrasi olmuştur. Bu makale, neoliberal politikaların geleneksel ve otoriter siyasi yapılar üzerindeki etkisini Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri olan Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) örnekleri üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Dinin ve aşiret geleneğinin siyasi yönetimde hâlâ etkin olduğu monarşiyle yönetilen bu iki ülke “otoriter” rejimlerin incelenmesi için uygun örneklerdir. Katar ve BAE petrol ve gaz gelirleri ile dünya piyasalarına eklenilip zenginleşirken bu süreçte bir takım siyasi açılımlarla liberalleşmeyi kısmen deneyimlemişlerdir. Ancak bu liberalleşme adımları siyasi yapıda gerçek bir dönüşüme ve demokratikleşmeye yol açmamıştır. Bu çalışmanın amacı; ekonomik liberalleşmenin tezahürü olan küresel piyasalar ile ticari ve finansal anlamda derin bir entegrasyona rağmen otoriter yönetim şekillerinin ciddi siyasi değişimlere uğramamasının nedenlerini bu iki ülke üzerinden incelemektir. Çalışma, Katar ve BAE’nin serbest ticaret ve finansal liberalizm üzerinden tanımladıkları piyasa ekonomisi modeline tüketim kültürünü de eklemeyerek vatandaşlarını ve küresel aktörleri ortak bir paydada buluşturma başarılarının otoriter siyasi yapının sürekliliğini sağlamada önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Makalede tartışılacağı üzere neoliberal politikalar sonucu ortaya çıkan yüksek ekonomik refah ve tüketim özgürlüğü, bu toplumların otoriter devlet yönetiminin meşruluğunu sorgulamasını ve bu ülkelerdeki siyasi değişiminin derinleşmesini engellemiştir. Bu makale Katar ve BAE örneklerini inceleyerek, neoliberalizmin otoriter rejimler ile nasıl birlikte var olabildiğini gösterirken, bu iki KİK monarşisinde siyasi liberalleşme deneyimlerinin neden derinleşmediğini ve birtakım açılımlara rağmen bu ülkelerdeki yönetimlerin halk üzerindeki güçlerini nasıl pekiştirebildiklerini tartışarak Ortadoğu çalışmaları literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Neoliberalizm, Otoriter Rejimler, Siyasi Liberalleşme

* Başak Özoral: Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi-TR, bozoral@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0003-4620-9275

** İlke Civelekoğlu: Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi-TR, icivelekoğlu@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0001-8892-0802

Economic Change in Political Continuity: A Study of the Gulf Monarchies Through Qatar and The United Arab Emirates

Başak ÖZORAL* & İlke CİVELEKOĞLU**

Received: 14.12.2022

Accepted: 27.02.2023

Citation: Özoral, B., Civelekoglu, İ., “Economic Change in Political Continuity: A Study of the Gulf Monarchies Through Qatar and The United Arab Emirates”, Middle Eastern Studies, 14-3 (2022): 269-292

DOI: 10.47932/ortetut.1219045

Abstract: The new world order that was established in the 1990s had two important elements: a liberal economy and democracy. This article aims to address the impact of neoliberal policies on the traditional and authoritarian Gulf states of Qatar and the United Arab Emirates (UAE). As religion and tribalism are still important features of these two monarchies, Qatar and the UAE constitute proper cases for studying authoritarian regimes. Qatar and the UAE, while integrating themselves with the global economy through the sale of oil, have also experienced partial political liberalization. However, this partial liberalization has never turned into democratization. This article aims to explore why authoritarian regimes that have integrated themselves deeply with global markets through trade and financial liberalization fail to experience democratization in the light of the Qatar and UAE cases. The article argues that these two Gulf monarchies' success in maintaining their authoritarian rule lies in co-opting global capitalist actors as well as their local citizens through consumption culture and, thus, forming an electoral coalition with them. As this article claims, high GDP per capita coupled with freedom to consume has enabled these regimes to survive without encountering any crisis of legitimacy or severe pressure to change. With its focus on two cases, Qatar and the UAE, the article aims to contribute to literature by demonstrating that, in sharp contrast to what has been argued, neoliberalism can coexist with authoritarianism easily, and secondly, the article aims to make its contribution to Middle Eastern studies by showing how Gulf monarchies can strengthen their rule over people despite partial liberalization.

Keywords: United Arab Emirates, Qatar, neoliberalism, authoritarian regimes, political liberalization

* Başak Özoral: Asst. Prof., İstanbul Ticaret University-TR, bozoral@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0003-4620-9275

** İlke Civelekoglu: Prof. Dr., İstanbul Ticaret University -TR, icivelekoglu@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0001-8892-0802

الاستمرارية السياسية والتغير الاقتصادي: دراسة حول الأنظمة الملكية في الخليج من خلال نموذجي قطر والإمارات العربية المتحدة

باشاك أوز أورال * & إلكه جيفلاك أوغلو **

تاريخ الاستلام: 2022/12/14 تاريخ القبول: 2022/02/27

اقتباس: أوز أورال، ب، جيفلاك أوغلو، إ، "الاستمرارية السياسية والتغير الاقتصادي: دراسة حول الأنظمة الملكية في الخليج من خلال نموذجي قطر والإمارات العربية المتحدة"، 269-292 (2022): 14-3

معرف الغرض الرقمي: 10.47932/ortetut.1219045

الملخص

يعتبر الاقتصاد الليبرالي والديمقراطية العنصرين الرئيسيين للنظام العالمي الجديد الذي تأسس في التسعينيات. يهدف هذا المقال إلى دراسة تأثير السياسات النيوليبرالية على الهياكل السياسية، التقليدية والاستبدادية، من خلال أمثلة دولتي مجلس التعاون الخليجي قطر والإمارات العربية المتحدة. هاتان الدولتان الخاضعتان للحكم الملكي، والذي لا يزال الدين والتقاليد القبلية نقاط فاعلة في الإدارة السياسية لهما، هما مثالان مناسبان لدراسة الأنظمة «الاستبدادية». وفي الوقت الذي أصبحت فيه قطر والإمارات دولتين غنيتين من خلال الدخول إلى الأسواق العالمية مع عائدات النفط والغاز الخاصة بهما، فقد عاشا تجربة الليبرالية ولو بشكل جزئي مع بعض المبادرات السياسية في هذه المرحلة. إلا أن هذه الخطوات الليبرالية لم تسفر عن تحوّل حقيقي وديمقراطي في الهيكل السياسي للبلدين. الهدف من هذا المقال هو دراسة أسباب عدم تعرض أساليب النظام الاستبدادي لتغيرات سياسية جادة على الرغم من التكامل العميق من الناحية التجارية والمالية مع الأسواق العالمية التي تعتبر مظهرا من مظاهر التحرر الاقتصادي، وذلك من خلال نموذجي هذين البلدين. وتشير هذه الدراسة إلى أن دولتي قطر والإمارات نجحتا في الجمع بين مواطنيهما والجهات الفاعلة العالمية معا على أرضية مشتركة من خلال مزج ثقافة الاستهلاك مع نموذج اقتصاد السوق التي حددتهما عبر التجارة الحرة والليبرالية المالية، وهذا النجاح يلعب دورا مهما في ضمان استمرارية الهيكل السياسي الاستبدادي. وكما سنرى في سياق هذه الدراسة، أن الرفاهية الاقتصادية العالية وحرية الاستهلاك التي ظهرت نتيجة السياسات النيوليبرالية، شكلت مانعا لهذه المجتمعات فيما يتعلق بالتشكيك في شرعية الإدارة الاستبدادية للدولة وتعميق التغيير السياسي في هذه البلدان. وتبحث هذه الدراسة في أمثلة قطر والإمارات العربية المتحدة، وتوضح كيف يمكن لليبرالية الجديدة أن تتعايش مع الأنظمة الاستبدادية، كما تهدف الدراسة إلى المساهمة في الأدبيات المتعلقة بدراسات الشرق الأوسط من خلال مناقشة سبب عدم التعمق في تجارب الليبرالية السياسية في هاتين الملكيتين الخليجيتين وكيف تمكنت الحكومات في هذه البلدان من تعزيز سلطتها على الشعوب على الرغم من بعض الانفتحات.

الكلمات المفتاحية: الإمارات العربية المتحدة، قطر، النيوليبرالية، الأنظمة الاستبدادية، الليبرالية السياسية.

* باشاك أوز أورال: د. عضو هيئة تدريس، جامعة إسطنبول التجارية-تركيا، bозoral@ticaret.edu.tr

رقم أوركيد: 0000-0003-4620-9275

* إلكه جيفلاك أوغلو: أستاذ د.، جامعة إسطنبول التجارية-تركيا، icivelekoglu@ticaret.edu.tr

رقم أوركيد: 0000-0001-8892-0802

Giriş

Körfez monarşileri iç ve dış baskılar nedeniyle siyasi liberalleşme yaşamış olsalar da liberalizm bu ülkelerde ekonomik alanla sınırlı kalmıştır.¹ Körfez İşbirliği Konseyini (KİK) oluşturan altı devlet, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan monarşiyle yönetilen ülkeler olup “otokratik” ve geleneksel bir siyasi yapıyı temsil etmektedirler. Bu ülkelerde siyasal güç bir tek kişinin (Emir) elinde bulunmakta ve yönetim genellikle kalıtsal yolla aile bireylerine geçmektedir. Ancak küreselleşme ve neoliberalizm KİK ülkelerini de etkilemiş, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede pek çok sosyo-ekonomik değişim gözlenmiştir.

Bu çalışmada KİK ülkelerine değinilmesinin çeşitli nedenleri vardır. Dünyanın geri kalanı için stratejik ve ekonomik önemleri nedeniyle ilgi çekici olmalarının yanı sıra bu ülkeler diğer Ortadoğu ülkelerinden birkaç yönden farklıdır; istisnai derecede zengindirler ancak siyasi ve ekonomik sistemleri önemli ölçüde “ran”a (hidrokarbon ihracatından sağlanan gelire) dayanmaktadır, bu ülkeler monarşilerdir.² Son yıllarda geçirdikleri dramatik ekonomik gelişmeler düşünüldüğünde, bütün bu unsurlar KİK ülkelerini ilginç bir çalışma konusu yapmaktadır. Zira bu ülkeler yüksek gelir düzeyleri, zengin doğal kaynaklarıyla siyasi anlamda demokrasinin gelişebileceği Ortadoğu’daki en avantajlı ülkeler olarak kabul edilirler.

Bu çalışmanın odak noktası, iki Körfez ülkesi olan Katar’ı ve BAE’yi karşılaştırmalı olarak incelemek ve bu ülkeler özelinde neoliberal ekonomik politikaların devlet-toplum ilişkisini otoriter siyasi yapıyı sarsmadan nasıl şekillendiğini göstermektir. Bir başka deyişle, bu makale neoliberal ekonomik politikaların uygulanması rejimlerin demokratikleşmesini destekler mi sorusuna bu iki ülkeye bakılarak cevap aramaktadır. Siyasi liberalleşme, demokratikleşme ile aynı şey değildir. Gerçekten de araştırılması gereken soru, tam olarak ekonomik liberalleşmenin (neoliberal ekonomi politikalarının) demokratikleşmeyle uyum içinde olup olmayacağıdır. Bu makalede tartışılacağı üzere neoliberal politikaların benimsenmesiyle yaratılan yüksek ekonomik refah ve tüketim özgürlüğü, bu iki toplumdaki bireylerin otoriter devlet yönetiminin meşruluğunu sorgulamasını engellemiş ve bu ülkelerdeki siyasi değişimi

1 Altı Körfez monarşisinin geçirdiği siyasi değişimlerin bir analizi için bakınız Mary Ann Tétreault vd., *Political Change in the Arab Gulf States*, Londra: Lynne Rienner, 2011; Daniel Brumberg, “Liberalization versus Democracy: Understanding Arab Political Reform”, *Middle East Series Working Papers, Democracy and Rule of Law Project No:37*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Mayıs 2003.

2 Monarşiler ve kraliyet aileleri yoluyla, tartışmasız gücün tepeden uygulandığı siyasi yönetimlerdir ve ayrıca sosyal ve politik örgütlenmede, rejim stratejileri ve söyleminde gelenekçi tema ve motifler öne çıkmaktadır.

sekteye uğratmıştır. Katar ve BAE'nin serbest ticaret ve finansal liberalizm üzerinden tanımladıkları piyasa ekonomisi modeline tüketim kültürünü eklemeyerek, kendi vatandaşlarını ve piyasa dostu yabancı aktörleri ortak bir paydada buluşturma başarıları, bu ülkelerdeki otoriter kapitalizmin devamına olanak sağlamıştır. Kısaca, bir yönetim stratejisi olarak neoliberalizm, bu iki Körfez monarşisinin bir siyasi sarsılma yaşamadan halk üzerindeki güçlerini pekiştirmelerine yardımcı olmuştur.

Burada belirtilmesi gereken, Katar sosyal ve politik alanda dini ve geleceksel kodları daha yoğun kullanan bir yönetim örneği olarak karşımıza çıkarırken BAE'nin piyasa ekonomisini merkeze alan yönetim anlayışını benimsiyor olmasıdır. Bu farklılıklarına rağmen her iki monarşide de ekonomik alanda tanımlanmış liberalizm, otoriter yönetimin bir eleştiri biçimi olarak değil hanelerin devam etmesini kolaylaştıran bir unsur olarak gözükmektedir. Bu çalışma Katar ve BAE örnekleri üzerinden neoliberalizmin otoriter rejimler ile nasıl birlikte var olabildiğini göstererek bu iki monarşinin toplum üzerindeki güçlerini nasıl pekiştirebildiklerini tartışmayı ve böylelikle Ortadoğu çalışmaları literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde demokrasi ekonomi ilişkisi üzerinde durulacak ve bu konudaki literatür tartışılacaktır. Yine bu bölümde KİK ülkelerinin neden otoriter rejimler olarak varlıklarını sürdürebildikleri literatüre referansla açıklanacaktır. İkinci bölümde Katar ve BAE'deki siyasi gelenek ve yönetim biçimleri detaylı olarak ele alınacaktır. Ayrıca her iki ülkenin “rantiyer” ülke olmaları nedeniyle karbon kaynaklarının sağladığı yüksek ekonomik gelirin siyasi yönetimin sürekliliğine ve toplumla kurduğu ilişkiye olan etkileri tartışılacaktır. Ardından otoriter olarak kabul edilen bu monarşilerde gözlenen siyasi liberalleşme adımları üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde neoliberalizme geçişle beraber yükselen refah seviyesine rağmen mevcut siyasi yönetimin neden köklü bir değişime uğramadığı tartışılacaktır. Bu bağlamda tüketim kültürünün toplumda benimsenmesi ve yüksek gelirin yarattığı hoşnutluk sayesinde yöneten-yönetilen ilişkisinin nasıl radikal bir dönüşüme uğramadan yeniden kurgulandığı ele alınacaktır. Bir başka deyişle mevcut siyasi yönetimin, halkın yüksek refah seviyesini ve tüketim özgürlüğünü koruduğu sürece meşruluğunu ve sürekliliğini koruyacağını altı çizilecektir. Sonuç olarak Katar ve BAE örneklerini inceleyen bu çalışma ile Körfezdeki monarşi rejimlerin liberalleşme reformlarına rağmen neden “liberalleşmiş otokrasi” aşamasında kalacaklarına dair bir görüş ortaya konulacaktır.

Literatür Taraması

Demokrasi ve ekonomi arasındaki ilişki uzun süredir literatürün ilgi konusu olmuş ancak bu iki değişken arasında nasıl bir ilişki olduğu hatta ilişki olup olmadığı bir kesinlik kazanamamıştır. Demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ilk inceleyenlerden Lipset,³ bu iki değişken arasındaki pozitif bağıntıdan bahsetmiş ve ekonomik büyüme ile artacak gelir, eğitim düzeyi gibi unsurlar sayesinde oluşacak orta sınıfın demokrasinin bu ülkelerde daha rahat gelişmesinde ve yerleşmesinde kilit rol oynayacağını savunmuştur. Lipset gibi Needler⁴ de bu ikili arasındaki pozitif bağlantıyı destekleyecek bir savda bulunmuş ve ekonomik büyümenin bir sosyal mobilizasyonu doğuracağını ve bunun da siyasi liberalleşme ve sonrasında demokrasiyi getirecek bir rejim değişikliğinin öncüsü olacağını söylemiştir. 1980'li yıllarda ekonomik liberalleşmenin hız kazanması ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda neoliberalizmin uygulanması ile beraber demokrasi-serbest piyasa ekonomisi ilişkisi daha da önem kazanmış ve bu iki değişkenin birbirini desteklediğine dair çalışmalar literatürde yer almıştır.⁵ Burada söylenmesi gereken yukarıda bahsedilen çalışmaların yanı sıra demokrasi ve liberal ekonomik politikalar ile sağlanacak ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını söyleyen çalışmaların da mevcut olduğudur. Bu çalışmalar, demokratikleşmeyi etkileyen birçok unsurun bulunduğu dikkat çekmekte ve ekonomik büyümenin demokratikleşmedeki rolünün sınırlı olduğunu savunmaktadır.⁶

Gelişmiş ülkelerin deneyimi, demokrasi ve liberalizmin birlikte yürüme eğiliminde olduğunu göstermektedir ne de olsa temel kapitalizm unsurlarına sahip olmayan ülkelerde demokrasi yoktu bir başka deyişle, ekonomik koordinasyonun ana mekanizması büyük ölçüde özel mülkiyet rekabetine dayalıydı.⁷ Bununla birlikte, Körfez ülkeleri deneyimi bize siyasi yanı olmayan bir ekonomik liberalizmin toplumsal olarak yeniden bölüşümü tetikleme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Serbest piyasa sistemi bu ülkelerde, genellikle otoriter politikaya boyun eğme ile ilişkilendirilen elitist bir proje olarak tanımlanabilir. Bu makale literatürde neoliberalizm ve demokratikleşme

3 Samuel M. Lipset, "Some Social Requisites of Democracy, Economic Development and Political Development", *American Political Science Review* 53, sy.1, 1959, s. 69-81.

4 Martin C. Needler, "Political Development and Socioeconomic Development: The Case of Latin America". *American Political Science Review* 62, sy.3, 1968, s. 889-897.

5 Adam Przeworski vd., *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 19650-1990*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000,s. 38; Rodrik Dani, "Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How To Acquire Them", *Studies in Comparative International Development* 35, sy.3, 2000, s. 3-5.

6 Larry Sirowy ve Alex Inkeles, "The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review". *Studies in Comparative International Development* 25, sy.1, 1990, s. 127.

7 C.E. Lindblom, *Politics and Markets*, New York: Basic Books, 1977,s. 43.

arasındaki olumsuz bağıntıya vurgu yapan çalışmalara benzer bir argümanı savunmakta ve neoliberalizmin otoriter siyasi yönetimler ile bir çatışma yaşamadan beraber var olabileceğini Katar ve BAE örnekleri üzerinden tartışmayı hedeflemektedir.⁸

KİK ülkelerinin neden otoriter rejimler olarak varlıklarını sürdürebildiklerine dair yapılan çalışmalar bölgedeki rantiyer devlet kavramına dikkat çekmekte ve Avrupa'da temsiliyet ve demokrasinin oluşmasında belirleyicisi olan vergilendirmenin bu devletlerde görülmemesi nedeniyle siyasi rejimin otoriter yapısına vurgu yapmaktadır.⁹ Bu görüşün önemli temsilcilerinden Ross¹⁰, petrolden gelen gelirlerin demokrasinin gelişmesinin önünde bizzat engel oluşturduğunu istatistiksel veriler ile çalışmasında göstermektedir. Rantiyer devletin neden demokratikleşmeyi engelleyeceği konusunda neden-sonuç ilişkisi 3 şekilde kurulmaktadır: Rantiyer devletin toplumdan gelecek vergilere ihtiyaç duymaması, yönetenlerin hesap vermesi ya da sorgulanmasını engellemektedir. Bir başka açıdan ise petrolden gelen gelirlerin topluma dağıtılması toplumdaki fraksiyonları memnun ettiği sürece kimsenin sistemi değiştirmek ya da yönetenlere meydan okumak gibi bir niyetinin olmamasıdır. Son olarak, rantiyer devletin zengin finansman kaynakları, yöneticilerin kendilerini koruyacak güvenlik güçlerini oluşturmalarına ve böylelikle toplum üzerindeki kontrollerini devam ettirmelerine ve de olası muhalefet unsurlarını satın alarak kendi saflarına çekmelerine izin vermektedir.¹¹ Bir başka deyişle, petrolden gelen gelir sınıf yapısının değişmesine engel olduğundan demokrasiyi isteyecek devletten bağımsız ekonomik gücü olan sınıfların oluşmasına engel olmaktadır.

Lipset ve Inglehart¹² gibi akademisyenler petrolden gelen gelir, demokrasi için bir tehdit oluşturuyorsa neden Kanada gibi bazı ülkelerin böyle bir deneyim yaşamadığını sorgulamış ve burada sadece rantın rolüne değil, petrol gelirlerinin sınıf yapısında bir değişikliğe yol açıp açmadığına ve toplumun

8 Dennis C. Canterbury, *Neoliberal Democratization and New Authoritarianism*, London: Routledge, 2005, s. 36-38; Ian Bruff, "The Rise of Authoritarian Neoliberalism", *Rethinking Marxism* 26, sy.1, 2014, s. 118-120.

9 Lisa Anderson, "The State in the Middle East and North Africa", *Comparative Politics* 20, sy.1, 1987, s. 1-18; Jill Crystal, *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 66-69; Dirk Vandewalle, *Libya Since Independence: Oil and State-Building*, Ithaca: Cornell University Press, 1988, s. 46-48.

10 Michael L. Ross, "Does Oil Hinder Democracy?", *World Politics* 53, sy.3, 2001, s. 325-28.

11 Jacques Delacroix, "The Distributive State in the World System", *Studies in Comparative International Development* 15, sy.3 1980, s. 3-21; Quintan Wiktorowicz, "The Limits of Democracy in the Middle East: The Case of Jordan", *Middle East Journal* 53, sy.4, Güz 1999, s. 607; Ross, *a.g.e.*, s. 326-329.

12 Samuel M. Lipset ve Seymour vd., "A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy", *International Social Science Journal* 45, 1993, s. 156; Ronald Inglehart, "The Renaissance of Political Culture", *The American Political Science Review* 82, sy. 4, 1988, s. 1203-2204.

politik kültürünün demokrasiyi destekleyip desteklemediğine de bakılması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Huntington¹³ ise demokratikleşme için zenginliğin nasıl yaratıldığının sorgulanması gerektiğini belirtirken petrolden gelen gelirden ziyade sanayileşme yolu ile oluşacak zenginliğin rejimin yapısını değiştirmede rol oynayacağını vurgulamıştır. Burada Huntington'ın yukarıda bahsedilen diğer araştırmacılar ile benzer fikirde olduğunu söylemek mümkündür.

Bu makale KİK monarşilerinde görülen rejim sürekliliğini Katar ve BAE özelinde tartışırken rantiyer devlet anlayışını kabul etmekte ve yukarıda bahsedilen yazarlarla benzer olarak bu ülkelerin petrol gelirleri ile zenginleşmesinin toplumsal yapıda bir değişiklik yaratmadığını ve yöneticilere karşı tehdit oluşturacak yeni bir sınıfı doğurmadığını söylemektedir. Yukarıda bahsedilen akademik yazından farklı olarak bu makale, rejimin devamlılığında neoliberalizmin pompaladığı tüketim kültürüne vurgu yaparak, zenginliğin dağılımından memnun toplumların neden hevesle mevcut iktidarları destekleyeceğini tartışmakta ve siyasi sürekliliğin devamında tüketim kültürünün önemini vurgulayarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Gelenek mi Değişim mi? Körfez'deki Siyasi İkilemi Anlamak

Körfez ülkelerinin karşı karşıya kaldığı en büyük zorluklar sadece olası dış müdahale tehditleri ve bölgesel güvenlikte değil, aynı zamanda iç politikada halkın artan özgürleşme taleplerinde ve bu taleplerin gerektirdiği siyasi reformların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesinde de gözlenmektedir.¹⁴ Bu bağlamda özgürlüklerin tanınması ve halk katılımının etkinleştirilmesini sağlayacak yeni kurumların oluşturulması bu monarşilerin bir tehde maruz kalmadan varlıklarını sürdürebilmeleri için önemlidir.

Körfez'deki Arap monarşilerinde demokrasi veya siyasi katılım sorununa yönelik iki farklı yaklaşım vardır. İlki, daha önce de belirtildiği gibi bu yönetim biçimlerini geleneksel otoriter mutlakiyet veya oligarşiye saplanmış rejimler olarak açıklarken ikincisi, meclislerin¹⁵ katılımcı bir yöntem olarak

13 Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991, s. 85-86.

14 Thomas L. Friedman, "The Scary Hidden Stressor", *The New York Times*, 2 Mart 2013.

15 Meclis (Arapça tekil: majlis; çoğul: majalis), Arap kültürün merkezinde olan bir gelenektir. Bedevilerin çölde dolaştığı günlerde, hemen her konunun konuşulup tartışıldığı ve geleneksel Arap misafirperverliğinin gösterildiği toplantılar yapılırdı. Bu toplantılar meclis olarak hizmet veren keçi kılından bir çadırda, kabile üyeleri ve önemli konukların buluşma yeri olarak bilinirdi. Aile büyükleri, beyler ve şeyhlerin ev sahipliği yaptığı meclislere barza denirdi. Toplantılar, katılımcılar arasında bir ifade özgürlüğünü ve yapıcı bir diyalog ortamını teşvik ederdi. Günümüzde bu gelenek devam etmektedir. Günlük hayatta iş ortaklıklarından evlilik meselelerine kadar pek çok konunun konuşulduğu meclis toplantıları kraliyet ailesinde de sürdürülmektedir. Aynı belli günleri Şeyhin mejlisi halka açıktır ve

görülebileceğini belirtmekte, yönetime kişisel erişimin mümkün olduğu, geleneksel Arap değerlerini de içeren bir “çöl demokrasisi” olarak tanımlamaktadır.¹⁶

İster din ister sosyal statü ister kişisel bağlantılar ve akrabalık ilişkileri açısından olsun, “önde gelen ailelere” saygı da dâhil olmak üzere, bazı geleneksel değerler bu toplumlarda sürekliliğini korumaktadır. Bu geleneksel değerler halkın yöneticilerine duyduğu güveni ve itaati sağlarken yöneticiler açısından ise toplumla süregelen geleneksel etkileşim biçimleri, toplumun fikir ve hassasiyetlerini önceden ölçmek, himaye sistemini ve kabile ittifaklarını devam ettirmek ve yönetenlerin imajını yükseltmek açısından önem taşımaktadır. Ancak yöneticiler artık eski işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirememektedirler zira hem siyasi sistemin dinamikleri değişmiş hem toplumun ve ekonominin yönetimi daha karmaşık hâle gelmiştir. Bu sebeple kabile hiyerarşisi, itaat gibi geleneksel kanallar yöneticilerin onları kullanmak istediği katılımcı olmayan amaçlar için bile yeterli olmamaya başlamıştır.¹⁷ Yeni bağlamda “geleneğin” çeşitli unsurları, hem rejimler hem de nüfusun farklı kesimleri tarafından yeniden yorumlanmış ve benimsenmiştir.¹⁸ Ayrıca 20. yüzyılda ulus devlet yapılarının oluşturulması; yabancı ülkelerin ve petrol gelirlerinin desteği ile yönetici ailelerin konumlarını sağlamlaştırması; petrol zenginliğinin demografik, sosyal ve ekonomik etkilerinin görülmesi, bu ülkelerin “neo-gelenekçi” olarak adlandırılmasına neden olmuştur.¹⁹

KİK ülkelerinde yönetenler ve yönetilenler arasındaki bağın geleneksel biçimlerinin muhafaza edilmesi ve yeniden üretilmesi, “sosyal çoğulculuk” ölçüsünün kabul edildiği daha geniş bir sosyo-politik yapının parçasıdır. Geleneksel kabile yapısının modern dönemde sosyal ve politik alanlarda yeni

halk ve diğer önemli isimler dertlerini, önerilerini, şikâyetlerini bu mejliste dile getirebilmektedirler. Değişen zamanla birlikte, hayat daha modern hâle gelse de meclis kavramı önemini korumaktadır ve Araplar, genç nesle diyalog ve ilişki odaklı meclis geleneklerini öğretmenin şimdi her zamankinden daha önemli olduğuna inanmaktadırlar. Bk. J.E. Peterson, “The Age of Imperialism and Its Impact on the Gulf”, *The Emergence of the Gulf States* içinde, haz. J.E. Peterson, London: Bloomsbury Publishing, 2016, s. 30.

- 16 Lisa Anderson, “The invention of tradition: Dynasts and nationalists: why Middle Eastern monarchies survive,” *Middle East monarchies: the challenge of modernity* içinde, haz. Joseph Kostiner, Boulder: Lynne Rienner, 2000, s. 53-69.
- 17 Guido Steinberg, “The Wahhabi Ulama and the Saudi State: 1745 to the Present”, *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Societ, Foreign Affairs* içinde, haz. Paul Aarts ve Gerd Nonneman, New York / London: New York University Press / Hurst & Co., 2005, s. 11-34.
- 18 Lucas, Russell E. “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”, *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, sy.1 2004, s. 103-119.
- 19 Lisa Anderson on the invention of tradition “Dynasts and nationalists: why Middle Eastern monarchies survive”, *Middle East monarchies: the challenge of modernity* içinde, haz. Joseph Kostiner, Boulder: Lynne Rienner, 2000, s. 53-69.

biçimlere dönüştüğünü söylemek mümkündür.²⁰ Kabilelerin siyasi etkileri son derece sınırlı olsa bile sosyal ve ekonomik dinamiklerde başka şekillerde önemli kalmışlardır. Gerçekten de rantiyer devlet bağlamında rejimler bu kabilelerden oluşan toplumu dengeleyebilmekte veya dönüştürebilmektedirler. Öte yandan bu kabileler, yönetici grubun toplumu yönetmesi ve gücünü koruması için verecekleri destek sebebiyle önemli bir siyasi aygıt olarak görülme-ye devam etmişlerdir.²¹

1980'lerin ikinci yarısından itibaren ülke içi ve uluslararası ekonomik dengelerdeki değişimler birçok rejim üzerinde baskı yaratmıştır. KİK devletlerindeki yönetici aileler de çeşitli şekillerde ve değişen ölçülerde bu baskıya yanıt vermiştir. 1990'ların sonlarından bu yana tüm KİK ülkelerinde uygulamaya konulan bir dizi reform bölgede siyasi liberalleşmenin adımları olmuştur. Bu çalışma KİK ülkelerinden Katar ve BAE üzerinde duracaktır. Aşağıda bu iki ülkenin seneler içerisinde geçirdiği siyasal liberalleşme deneyimleri tartışılacaktır.

Katar

Katar'ın siyasi sistemi, devlet başkanı ve icra başkanı olarak Emir ve hükümet başkanı olarak başbakandan oluşan yarı anayasal bir monarşidir. Katar anayasasına göre kısmen seçilmiş Danışma Meclisi, yasaları reddetme ve bakanları görevden alma konusunda sınırlı bir yetkiye sahiptir. Katar Emiri (şu anda Temim bin Hamed es-Sani), yargıyı kontrol etmenin yanı sıra neredeyse tüm yürütme ve yasama yetkisini elinde tutmaktadır. Başbakanı ve kabineyi atama yetkisi de kendisindedir.

Katar'ın siyasi liberalleşme adımları Emir'in, Mart 1999'da serbest belediye seçimlerine izin vermesi ile başlamıştır. Katılımın oldukça yoğun olması Şeyhin bu adımın toplumdaki karşılığı olarak görülebilir. Şeyh bu hamlesi

20 İslam'ın yükselişinden hemen önce Arap Yarımadasına egemen olan başlıca kültürlerden biri göçebe Bedevi halkıydı. Çok tanrılı Bedevi klanları, her klan kabileler altında kümelenmiş olarak akrabalarla ilgili gruplara büyük önem verirdi. Yakın aile bir çadırı paylaşır ve klan olarak da adlandırılabilir. Bu çadırların çoğu ve bunlarla bağlantılı aile ilişkileri bir kabileden oluşuyordu. Klanlar aile üyelerinden oluşsa da bir kabile akraba olmayan bir üyeyi alabilir ve onlara aile statüsü verebilirdi. Toplum ata erkildi ve kalıtım erkek soyundan geliyordu. Kabileler, üyeleri için bir koruma aracı sağladı bir klan üyesinin ölümü, acımasız bir misilleme anlamına gelmekteydi. Kabile üyesi olmayanlar yabancı veya düşman olarak görülüyordu. Kabileler ortak etik anlayışını paylaşır ve bireye bir kimlik sağlardı. Bedeviler arasında kabileler arası savaş yaygındı ve savaşa yüksek bir onur verildi. Arap Yarımadasındaki zorlu yaşam koşulları, aile iş birliğine büyük önem vererek klan sistemini daha da güçlendirdi. Körfez'de devlet oluşumunda aşiretlerin rolü en çok Kuveyt, Bahreyn, Katar ve şimdi BAE olan ülke için geçerlidir. Bk. J. E. Peterson, "The Age of Imperialism and Its Impact on the Gulf", *The Emergence of the Gulf States* içinde, haz. J.E. Peterson, London: Bloomsbury Publishing, 2016, s. 160.

21 Christopher Davidson. *The United Arab Emirates: A Study in Survival*, (Bouder: Lynne Rienner, 2005), 46-49.

ile özellikle çalışan eğitilmiş genç neslin takdirini kazanırken rejim içindeki potansiyel rakiplere karşı kendi destek grubunu da arttırmayı başarmıştır.²² Yine ilk kez 1999 yılında Merkez Belediye Meclisi seçimleri yapılarak kadınlara hem oy verme hem de aday olma hakkı tanınmıştır. Aynı yıl Şeyh sansür ve enformasyon bakanlığını da kaldırılmıştır. 2002 yılında ise genel seçimleri öngören yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Bu taslağa göre 15'i atanmak üzere 45 üyeli tek kamaralı parlamento kurulması Katar'ın tarihinde ilk kez öngörülmüştür. Seçim ve temsiliyet hususuna yaptığı vurgu sebebi ile bu anayasa taslağı ülkedeki siyasi liberalleşmenin en önemli adımı olmuştur. Ayrıca taslağa göre parlamento, yasa yapma, devlet bütçesini oylama, bakanlar hakkında soru önergesi verme ve üçte iki çoğunluk ile bakanları görevden alma gibi haklara da kavuşmaktadır.

Yeni anayasa 2003 yılında onaylanmış ve Temmuz 2005'ten itibaren yürürlüğe girmiştir. 2007 başlarında ulusal parlamento seçimleri ertelenmesi sebebiyle ülkenin ilk yasama seçimleri, 45 sandalyeli Şura Konseyinin 30 üyesini seçmek üzere Ekim 2021'de gerçekleşmiştir.²³ Konseyin savunma, güvenlik, ekonomi ve yatırım konularında sınırlı yetkiye sahip olduğu belirtilmelidir. Yine Katar'da siyasi partilerin kurulmasına henüz izin verilmemiş olması siyasi liberalleşmenin sınırlarını gösteren bir başka örnektir.

Birleşik Arap Emirlikleri

BAE, bağımsızlığını 2 Aralık 1971'de kazanmıştır. Devlet başkanı yedi emirliğin her birini yöneten mutlak hükümdarlar arasında seçildiği için hükümet şekli başkanlık sistemini andıran bir monarşidir. BAE devlet başkanı, Mayıs 2022'den bu yana Abu Dabi hükümdarı olan Cumhurbaşkanı Şeyh Muhammed bin Zayid en-Nehyan'dır.

BAE'deki halkın katılımını sağlayacak mekanizmalar, KİK ülkeleri arasında en az gelişmiş olanıdır. BAE'deki yedi emirin her biri kendi emirliği içinde egemen güç olmaya devam etmektedir. Başkan bir kabine veya Bakanlar Kurulu atar. Ayrıca, yedi emirliğin her birinin yedi yöneticisinden oluşan ve yılda dört kez toplanan bir Federal Yüksek Konseyi (FYK) bulunmaktadır. FYK, BAE'deki en yüksek anayasal organdır ve genel politikaları belirler. FYK ayrıca mevcut başkanı (ve başkan yardımcısını) görevde tutmak veya yenisini seçmek için beş yılda bir toplanır. FYK'nın yasamayı başlatma gücü

22 Andrew Rathmell ve Kirsten Schulze, "Political reform in the Gulf: the case of Qatar." *Middle Eastern Studies* 36, sy. 4 (2000): 47-49.

23 Giovanni Parolin, 'Generations of Gulf Constitutions: Paths and Perspectives', *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf* içinde, haz. Khalaf & Luciani, (Dubai: Gulf Research Center, 2006), 61-66.

yoktur. Bu bağlamda FYK Emir'in gücünü sınırlayamaz ve bu güce hesap sorabilecek bir siyasi organ rolünü üstlenemez. FYK'da tartışılan konuların sayısının 1990'ların sonundan beri fiilen artmış olması bu organın artan meşruluğuna işarettir.²⁴

Ülkede ilk seçimler Aralık 2006'da, en son seçimler Eylül 2021'de yapılmıştır. Bir sonraki seçimlerin Ekim 2023'te gerçekleşmesi beklenmektedir. BAE'de seçimler parti sistemine göre değil bireysel adaylara göre yapılır. Bunun sebebi BAE'de siyasi partilerin yasak olmasıdır. Yine BAE organize muhalefetin çok az görüldüğü bir ülkedir. Özgürlükler açısından bakıldığında, kadınların bağımsız olarak örgütlenme ve siyasi sistemde var olma fırsatlarının çok az olduğu görülmektedir.²⁵ Tüm bu bahsedilen siyasi unsurlar, BAE'nin neden sınırlı bir siyasi liberalleşme deneyimlediğini göstermektedir. Kısacası BAE'de seçmenlere sunulan siyasi seçimler pratikte ciddi şekilde sınırlıdır ve hem seçmenlerin hem de adayların siyasi tercihleri aşiret ağlarından büyük ölçüde etkilenir. Kısaca siyasi sistem, emirliklerin kalıtsal yöneticilerine güç üzerinde bir tekel verir ve seçimler yoluyla hükümette değişiklik olasılığını dışlar.

Liberalleşmenin Etkileri

Son otuz yılda KİK ülkelerinde bir bütün olarak toplumun ve özellikle ekonominin muazzam bir şekilde değiştiği açıktır, yönetim biçimleri ve ekonomik sistemleri daha büyük ve daha karmaşık hâle gelmiştir.²⁶ Bu bağlamda ekonomik zenginleşmenin, siyasi liberalleşmenin ötesine geçerek demokratikleşmeyi beraberinde getirip getirmeyeceği önemli bir sorudur.

Aslında Körfez monarşileri diğer Arap ülkelerindeki tek adam rejimlerinden daha az kırılabilir bir yapıya sahiptir. Baskılar kaçınılmaz olarak yükseldiğinde ve sistemi değiştirmenin gerekli olduğu durumlarda bu rejimler, kaosa girmeden ve devrilme riskini almadan uyum sağlama esnekliğine sahiptir. Zira cumhuriyetçi rejimlerde görülen popülist otoriter liderlerin kullandığı büyük ideolojik iddialara ihtiyaçları yoktur.²⁷ Bu yönetimlerde değişim yöneticilerin kontrolü altındadır. Örneğin BAE'de gerçek bir katılımcı mekanizma

24 Christopher M. Davidson, *Dubai, The Vulnerability of Success*, London: Hurst ve Company, 2008, s. 187.

25 "United Arab Emirates", *Freedom House*, 2021.

26 Giacomo Luciani, "Democracy vs Shura in the Age of the internet," *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf*, içinde, haz. Khalaf & Luciani, Lund University: Gulf Research Center, Aralık 2004, s. 275.

27 Pete W. Moore ve Bassel F. Salloukh, "Struggles. under Authoritarianism: Regimes, States, and Professional Associations in the Arab World," *International Journal of Middle East Studies* 39, sy. 1, Şubat 2007, s. 73.

yoktur. FYK'nın bir bölümünü seçecek emirlik konseylerinin seçilmek yerine Emir tarafından atanmalarını durduracak hiçbir engel yoktur. Yedi emir her halükarda, kendi emirlikleri içinde hukukun ve siyasi müsamahanın egemen hakemleri olmaya devam etmektedirler.²⁸ Katar örneğine bakarsak tarihin ilk Şura Meclisi seçimi yukarıda da belirtildiği gibi 2021 yılının Ekim ayında gerçekleşmiştir ve bu seçimle ülke tarihinde ilk defa Meclis yoluyla halk yönetime dâhil olmuştur.²⁹ Ancak Şura Meclisinin siyasi gücünün sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Parlamentonun Emir tarafından atanması ve bakanların oylanması veya meclisin oturumda olmadığı zamanlarda çıkarılan Emir'i kararnamelerinin iptali için 2/3 çoğunluğun gerekli olması parlamentonun gücünün önemli ölçüde kısıtlandığını göstermektedir.³⁰ Özgürlükler açısından da bu kısıtlılık hâli devam etmektedir. Ekonomik liberalleşme hız kesmeden devam ederken 2004 yılında işçilerin örgütlenme veya grev yapma yeteneklerini ciddi şekilde kısıtlayan bir yasanın yürürlüğe girdiğini hatırlamak gerekir. Yine 2005'te yürürlüğe giren yeni dernekler yasası, toplumun siyasi meselelerle uğraşmasına izin verilmeyeceğini ve bağış toplama dâhil tüm faaliyetlerinin Sivil Toplum Bakanlığı tarafından izleneceğini açıkça belirtmiştir.³¹

Körfezdeki bu gelişmeler liberalleşmeyle demokratikleşmenin aynı şey olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle reform ve liberalleşme özünde rejim tarafından nihai kontrolü sürdürmek için kullanılan bir araca dönüşebilir.³² Rantiyer devlet ortamında rejimler, nihai otorite kaynağı olarak konularından vazgeçme niyetinde olmaksızın, potansiyel muhalif güçleri bir araya getirmek ve/veya bölmek için liberalleşmeyi kullanabilirler. Brumberg, böyle bir "liberalleştirilmiş otokrazi"ne kadar uzun süre uygulanırsa, demokratikleşmenin o kadar zor gerçekleşeceğini savunmaktadır. Brumberg'e göre: "serbestleştirilmiş otokrasinin kendisi, en iyi niyetli lider için bile bir tuzak hâline gelebilir."³³ Körfezdeki "modernleşen otokrasiler" bu tuzaktan kurtulabilir mi? Liberalleşme yönünde daha fazla ilerlemeleri muhtemel görünse de en azından bir süre için "liberalleştirilmiş otokrazi" sınırlarının ötesine geçmeleri pek olası gözükmemektedir. Bunun sebepleri bir sonraki bölümde detaylıca tartışılacaktır.

28 Davidson, *a.g.e.*, s. 185.

29 Ömer Kaçar, "Katar'da seçim-aşiret ilişkisi", *Independent*, 6 Mart 2022.

30 Gerd, Nonneman, "A Comparative Perspective". *Durham University Middle East Papers Sir William Luce Publication Series 6 (21)*, 21 Ağustos 2006.

31 *a.g.e.*, s. 30.

32 Daniel Brumberg, "Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World", *Political Liberalization and Democratization in the Arab World* ed. Rex Brynen, Bahdat Korany, Paul Noble, Boulder, CO.: Lynne Rienner, sayı 1, 1995, s. 229-230.

33 *a.g.e.*, s. 232.

Bir Yönetim Stratejisi Olarak Neoliberalizm ve Siyasi Süreklilik

Çalışmada daha önce bahsedildiği gibi halkları yönetmede kabile anlayışı (*tribalism*) olarak tabir edebileceğimiz farklı fraksiyonlar ile direkt ilişkiler üzerinden yöneten-yönetilen ilişkisini kurgulamak, Körfez ülkelerinin geleksel yönetim şekline işaret etmektedir. Bu yönetimler bir yandan toplumda sosyal çoğulculuğu dinsel, etnik ve bölgesel ayrışmalara izin vererek desteklerken bir yandan da toplumu dikey bölen bu yarılmaları (*social cleavages*) manipüle, kontrol ve dengeleme işlevini üstlenerek toplumun üzerinde ve onları yöneten temel bir unsur olarak var oldular.³⁴ Merkezi ve baskıcı rejimlerini devam ettirmede toplumdaki çoğulculuğun temelini oluşturan ve birbiri ile çelişmesi muhtemel farklı kimliklerini başarı ile yönetmeleri kilit rol oynarken patronajı etkin bir biçimde uygulamaları da bu baskıcı rejimlerin devamını kolaylaştırmıştır.³⁵ Toplumdaki farklı etnik, dinsel ve bölgesel unsurlar ile kurdukları geniş ve kapsayıcı koalisyonları petrolden gelen gelirlerini dağıtarak sağlamışlar ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu kurgu neoliberalizme geçişi ile beraber topyekûn bir saldırıya ya da köklü bir değişime uğramadı. Ancak neoliberalizm ile beraber yeniden kurgulanması gerekiyordu ve öyle de oldu.

1970’li yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi bölge ekonomilerinin petrol satışı üzerinden ani zenginleşmesine ve küresel oyucu olarak piyasalara ilk adımlarını atmalarına olanak sağladı. 1980’li ve 1990’lı yıllarda ekonomik liberalleşmeyi piyasa oyuncularının etkinliğini artırarak bölgeye küresel parayı çekmek ve böylelikle bölgenin altyapı sorunlarını çözmek ve bölge insanının iş imkânlarını genişletmek için kullanan Körfez ülkeleri, ekonomik anlamda hızlı bir büyüme ve canlılık yakaladı. Bu süreçte izlenen politikalar: Piyasalara daha çok özgürlük verilmesi adına bölge ekonomilerini büyük yabancı ya da çokuluslu şirketlere açma; özelleştirme; devletin yatırım amaçlı büyük projelere girişmesi ve tüketimi teşvik olarak sayılabilir.³⁶ Burada vurgulanması gereken neoliberalizme geçişin sadece uygulanan politikalar bağlamında bir değişikliğe işaret etmediği, neoliberalizmin kendisini besleyecek kültürel değişimleri ve kendine has değerleri de toplumsal düzeyde hayata geçirdiğidir.

34 Lisa Anderson, “Dynasts and Nationalists: Why Monarchies Survive”. *Middle East Monarchies: The Challenge of Modernity* içinde, haz Joseph Kostiner, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, s. 61; Frisch Hillel, “Why Monarchies Persist: Balancing Between Internal and External Vulnerability”, *Review of International Studies* 37, sy.1, 2011, s. 174.

35 Lucas, Russell E. “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”. *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, sy.1, 2004, s. 107.

36 Abdullah al-Beraidi, “The Trap of Neoliberalism for GCC Countries”, *Contemporary Arab Affairs* 11, sy.4 Aralık 2018, s. 72-73.

Her ne kadar bölge ülkeleri arasında farklılıklar görülse de Körfez monarşileri genelinde neoliberalizm deneyimi devletin piyasa mantığına göre hareket etmesi kadar tüketim kültürünün topluma pompalandığı bir deneyim oldu. Tüketim kültürünün yaygınlaştırılmasındaki amaç; neoliberal politikaları halk nezdinde popüler kılmak ve devlet otoritesine duyulan bağlılığı devam ettirmektir. Sonuç olarak petrol gelirleri sayesinde artan alım gücü ve küreselleşme ile beraber yükselen tüketim özgürlüğü, halk nezdinde bir nevi “alışveriş yapıyorum, o halde varım” ya da “ne satın alıyorsam oyum” diye tarif edilebilecek yeni bir hâl doğurdu. Halkın tüketmekten duyduğu hoşnutluk yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiyi de dönüştürdü, bu yeni hâl ile uyumlu olarak devlet, halkın tüketim özgürlüğünü koruyan ve bunun devam etmesinin garantörü olan bir unsura evirildi. Bir başka deyişle hidrokarbon üreticileri olarak petrol ihracından gelecek paraya ekonomik olarak bağımlı olan ve meşruluğunu petrol gelirini halkına dağıtmakla kazanan Körfez monarşileri artık tüketim özgürlüğünü sağlayabildiği ve halklarını bundan hoşnut tutabildiği kadar meşruydular.

Yerel düzlemde tüketimi arttıracak cazip alışveriş merkezleri, lüks mağazalar, restoranlar, kültürel tüketimi için kurgulanmış müze ve opera binaları, bölge halkının yeni dünya düzeninin hakim paradigmasını kolaylıkla benimsemesini sağladı. Marciniak ve Mohsen’in (2014) belirttiği gibi³⁷ Körfez ülkelerindeki halkın tüketime olan düşkünlüğü Louis Vuitton, Tiffany ve Dior gibi önemli lüks markaların logolarını taşıyan ürünleri alma heveslerinde kendini rahatlıkla gösteriyordu. Özellikle BAE örneğinde lüks tüketim sadece bir tüketici davranışı olmayıp toplumda bir kimlik, bir prestij unsuru hatta bir güç ögesi sayılıyordu.³⁸ Bu yanı sıra lüks tüketimin ülkede popülerlik kazanması, ülke halkının globalleşen dünya ile ekonomik düzlemde eklemlenme hevesinin de bir göstergesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bugün BAE’nin sadece Dubai şehrinde doksanıdan fazla alışveriş merkezinin bulunuyor olması ve şehrin alışveriş festivalleri ile tanınıyor olması yine tüketim kültürünün ülke bazında ne kadar hevesle benimsendiğinin bir işaretidir. Al-Shehabi’nin deyimiyle, bir kimliğe sahip olmadan var olan birçok sayıdaki etnik grubu birbirine bağlayan ortak payda, Gayrisafi Milli Hasıla’nın (GSMH) artışı ve tüketimdir.³⁹ Uluslararası arenada ise bölge mo-

37 Marciniak, Ruth ve Marwa Gad Mohsen, “Homogeneity in Luxury Fashion Consumption: An Exploration of Arab Women”, *The Business & Management Review* 5, sy.1, 2014, s. 32-35.

38 Başak Özoral ve İlke Civelekoğlu, “Neoliberalism, Self-Identity and Consumer Culture in the UAE”. *Examining the Relationship Between Economics and Philosophy* içinde, haz. İlkben Akansel, Pennsylvania: IGI Global, 2019, s. 50.

39 Omar AlShehabi, “Histories of Migration to the Gulf” *Transit States: Labour, Migration and Citizenship in the Gulf* içinde, haz. Adam Hanieh vd., London: Pluto Press: 2014, s. 135.

narşileri ticari ve finansal liberalizm üzerinden yabancı aktörler ile yakın ortaklık kurdular. Bu bağlamda BAE’de kurulan serbest bölgeler (*free zones*) -ki yabancı yatırımcılara ve yerel girişimcilere vergiden muaf, tarifeden muaf, altyapı açısından sorunsuz bölgeler sunması sebebiyle sermaye açısından cazip bölgeler olarak düşünülebilir- son derece önemlidir. 1980’li yıllarda Dubai’de kurulan Jebel Ali Serbest Bölgesi zamanla genişleyerek Dubai Uluslararası Finans Merkezi, Dubai Medya Şehri ve Dubai İnternet Şehri’ni de kapsayan büyük bir alana dönüştü. Katar’da ise benzer serbest bölgeler Doha’da kurulan Katar Bilim ve Teknoloji Parkı ve Katar Finans Merkezinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰

Yerel ve yabancı unsurları neoliberalizm ekseninde ortak bir paydada başarı ile buluşturan bu yönetimler, geleneksel motiflerini geride bırakmadan Soğuk Savaş sonrası kurulan küresel liberal düzende yerlerini aldılar.⁴¹ Neoliberalizmin üretim odaklı hizmet sektör kanadını oluşturan serbest bölgeler, finans kanadını temsil eden finans merkezleri bölge monarşilerinin küresel liberal sisteme eklemeye isteğinin göstergeleridir. Dubai -ya da daha genel ifadeyle Birleşik Arap Emirlikleri- sunduğu gelişmiş ülkeler düzeyindeki altyapısı, iş dünyasının isteklerine duyarlı siyasi iklimi, düşük maliyetli iş gücü, düşük vergileri, avantajlı coğrafi konum ile lojistik ve ticaret açısından bölgenin yıldız ekonomisi durumundadır.⁴² En az bu özellikler kadar önemli olan ise neoliberalizmin tüketimi teşvik eden yanının bu ülkedeki belki de en vurucu yansıması olarak da okunabilecek “marka olarak tüm ülke” (*brand as nation*) sloganıdır.⁴³ Katar ise BAE’nin iş dünyası odaklı yaklaşımına yakın durmakla beraber, ülke ekonomisi BAE kadar çeşitlendirilmediğinden buradaki yatırımlar ve iş birlikleri BAE’deki kadar çok değildir. Yine de yönetimin yabancı yatırımcıyı ve sermayeyi ülkeye çekme hevesi göz önünde bulundurulduğunda, ülkenin BAE’den farklı bir yol izlemeyeceği aşikârdır.

Liberalizmi ekonomik bağlam ile sınırlı tutup siyasi hak ve özgürlükler alanında geniş bir açılıma gitmeyen bölge monarşileri, bir başka deyişle oto-

40 Ennis, A. Crystal. “Reading Entrepreneurial Power in Small Gulf States”. *International Journal* 73, sy.4, Aralık 2018, s. 575.

41 Misal, Birleşik Arap Emirlikleri vatandaşı olan bireylerden beklentisini tanımlarken Emirlik vatandaşlarının neoliberalizmin vurguladığı hoşgörü ve girişimcilik gibi değerlere bağlı olmalarını ancak bir yandan da onları topluma bağlayan ortak tarih, din gibi kültürel öğelerden kopmamalarını vurgulamıştır, bk. Christopher Davidson, *Dubai, The Vulnerability of Success*, London: Hurst ve Company, 2008, s. 193-94.

42 Michael Herb, *The Wages of Oil: Parliaments and Economic Development in Kuwait and the UAE*, Ithaca: Cornell University Press, 2014, s. 197.

43 Tüketim üzerinden milliyetçiliği kurgulaması bir yana, ülkede son derece popüler olan bu slogan, neoliberalizmin bölge halkları nezdinde gücünü göstermesi açısından son derece vurucudur. Konu ile ilgili bk. Zala Volcic ve Mark Andrejevic, “Nation Branding in the Era of Commercial Nationalism”. *International Journal of Communication* 5, sy.1, 2011, s. 600.

riter kapitalizmi benimseyen Körfez'in "liberalleşmiş otokrasileri", yönetme haklarını ya da yönetilenlerin gözünde meşruluklarını, bireylerin refahını sağlayan bir güç olarak (*welfare provider*) kendilerini kurgulamaktan alırlarken böylece toplum üzerindeki kontrollerini konsolide etmeyi de başardılar.⁴⁴ Körfez ülkelerinin neoliberalizm deneyimi devletlerin vatandaşlarını yönetme kapasitesini fiilen arttırmasına olanak sağlaması sebebiyle önemlidir.

Bu ülkelerde yazılı olmayan ama yöneten ve yönetilenler arasında kabul gören sosyal kontrata göre yönetenler hizmet ve malların tüketimini ve ekonomik refahı sağlayacak buna karşılık yönetilenler de mevcut siyasi yapıya başkaldırmayacaklardı. Dolayısıyla, siyasi otoriterliğe sorunsuzca eklenen ekonomik liberalizmin bölge halkları tarafından onandığını söylemek yanlış olmaz.⁴⁵ Her ne kadar Arap Halk Hareketleri ile rantiyer devletlerin de zorlanacağı ve demokrasinin bölgenin geleceği için kaçınılmaz olduğunu söyleyenler olduysa da şu ana kadar böyle bir gelişmenin gerçekleşmemiş olması Körfez monarşilerinin rant gelirleri olduğu sürece siyasi krizleri atlatabileceğine işaret etmektedir.⁴⁶ Bu durum bize siyasi kriz zamanlarında yüksek ücret zammı, kamu iş olanaklarının arttırılması gibi ekonomik ödülleri ile bu yönetimlerin halk kitlelerinin desteğini sağlamada bir zorluk yaşamadan meşruiyetlerini devam ettirebileceklerine işaret ederken halk tarafında da tüketimde bir zorlukla karşılaşmadıkları sürece otoriter rejimlerden şikâyetçi olmayacaklarını ve demokratikleşme yolunda ciddi bir talepte bulunmayacaklarını göstermektedir.

Burada vurgulanması gereken bir başka husus ise Batı ülkelerinde devletin küçülmesi olarak karşımıza çıkan neoliberalizmin, Körfez ülkeleri deneyiminde devletin bizatihi yetkisini ve bireye karşı alanını genişleten ve böylelikle müdahaleciliğini özgül koşullarda arttırabilen bir unsur olarak karşımıza çıktığıdır. Daha da açacak olursak Eylül 2001 sonrası dönemde yükselen terör tehdidine karşı bölge yönetimleri halkın üzerindeki kontrollerini arttıracak mekanizmaları ivedilikle hayata geçirdiler korkuyu etkin bir araç olarak kullanırken korkan halkı geniş kapsamlı gözetleme yöntemleriyle (alışveriş merkezlerinden caddelere yerleştirilen güvenlik kameraları, biokimlikler vs.)

44 İlias, M. H. "Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies", *State-Society Relations in the Arab Gulf States* içinde, haz. Mazhar Al-Zoby ve Birol Başkan, Berlin: Gerlach Press, 2014, s. 124.

45 Quintan Wiktorowicz rentier sosyal kontrat tanımını kullanır ve bu tür bir sosyal kontratın Ürdün'de olduğundan bahseder, bk. Quintan Wiktorowicz, "The Limits of Democracy in the Middle East: The Case of Jordan", *Middle East Journal* 53, sy.4, Güz1999, s. 608.

46 Yoel Guzansky, "The Gulf Monarchies: Is Spring far Behind?", *The Gulf Monarchies: One Year of the Arab Spring* içinde, (Institute of National Studies: 2012), 45-47; Mohammed Al-Katari, *The Future of the Arab Gulf Monarchies in the Age of Uncertainties*. (US Army War College: Strategic Studies Institute, 2013), 67.

başarıyla denetim altına aldılar.⁴⁷ Körfez monarşileri halklarını sadece terör gibi nerden geleceği belirsiz bir tehdide karşı değil aynı zamanda kapitalist üretim ve tüketim çarklarının dışında ya da çeperinde yer alan göçmen, yabancı işçi gibi unsurlara karşı da korumayı üstlendi.⁴⁸ Şehirlerin uzak köşelerinde her türlü haktan mahrum bir şekilde yaşamaya mahkûm edilen bu yabancı unsurlar, kapitalizm için önem taşımayan hiçbir bireyin ülke siyasetinde görünür de olamayacağını gösteriyordu. Tüketim dolayısıyla tüketebilenler neo-liberalizm tarafından kutsanırken, Körfez devletleri de sadece bu süreçte yer alabileceklerin haklarını koruyacaklarını açıkça ilan ediyorlardı. Halkın iyiliği için halkın üzerindeki siyasi kontrolü arttırarak yapılan bu koruma bölümün başında belirttiğimiz hususun yani devletlerin vatandaşlarını yönetme kapasitesinin fiilen artmasına da vesile oldu.

Özetle; ülke içerisinde petrol gelirlerinin dağıtımı yani rantiyer devlet anlayışı ile vatandaş ile bağ kuran ve piyasa ekonomisi modeline tüketim kültürünü eklemeyerek yerel halk nezdinde desteğini arttıran Körfez monarşileri, hayata geçirdikleri ticari ve finansal liberalizm ile piyasa dostu yabancı aktörleri de yanlarına alarak destekçilerini ortak bir paydada buluşturmayı ve böylelikle otoriter yönetimlerini sürdürmeyi başarmışlardır.

Sonuç

Bu makalede Körfez monarşilerinden Katar ve BAE’de ekonomik liberalizm, küreselleşme ve siyasi otoriterliğin nasıl uyumlu ilerlediği tartışılmıştır. Katar ve BAE tarihsel, kültürel, siyasi ve ekonomik benzerliklerine rağmen Körfez monarşilerinin iki farklı yüzünü temsil etmektedirler. Körfez ülkelerinin yüzölçümü olarak en küçüğü olan Katar yüksek hidrokarbon geliri ile zenginleşmiş ve özellikle bölge siyasetinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır.⁴⁹ BAE ise tamamen ekonomik gelişmeye odaklı bir siyaset izlemiş ve küresel piyasalara entegre olmaya daha fazla önem vermiştir. Bunun sonucunda Ortadoğu’nun finans, turizm ve ticaret merkezi olmayı başarmıştır. Bu bağlamda ekonomik çeşitliliği gerçekleştirebilmiş ve salt hidrokarbona gelinine bağlı bir ülke olmaktan çıkmıştır.

Bütün bu ekonomik gelişmelere siyasi açılımlar da eşlik etmekle beraber bu ülkelerin geleneksel monarşik yapıları, otoriter yönetim şekilleri gerçek

47 İlias, M. H. “Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies”, 126.

48 İlias, “Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies”, 132.

49 Son yirmi yılda Katar bölge siyasetinde etkili olmak adına Müslüman Kardeşlere ve Selefi akımlara destek vermiş ve bu sebeple diğer KİK ülkelerinden tepki görmüş ve hatta ambargoya maruz kalmıştır. 1996’da Al Jazeera haber platformunu kurması, 2022 Dünya Futbol Kupası’na ev sahipliği yapması bölge ve uluslararası siyasette öne çıkma çabası olarak görünebilir.

anlamda değişmemiş ve demokratikleşme bu ülkelerde gerçekleşmemiştir. Bu rejimler mevcut hâlleri ile ancak “liberalleşmiş otoriter” yapılar olarak tanımlanabilirken bu durum iki ülkedeki siyasi yapının devamlılığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak, Körfez’in iki monarşisi olan Katar ve BAE’de siyasi yapının yakın zamanda hızla ve tümenden değişmesi pek olası gözükmemektedir. Bu çalışmada belirtildiği gibi ekonomik liberalleşme, iç ve dış paydaşlardan oluşan ve iktidarı destekleyen grupların oluşumuna ve içerde yönetimlerin desteklenmesinde etkin olan tüketim kültürüne olanak sağlaması sebebiyle mevcut otoriter yönetimlere rahatlıkla eklenmekte ve bu yönetimlere bir tehdit ya da dönüşmeleri konusunda bir baskı yaratmamaktadır. Kısa ve orta vadede daha fazla liberalleşme reformları yapılırsa da bu yönetimlerin çoğunun büyük olasılıkla mevcut iktidarlarını sürdürmek için “liberalleşmiş otokrasi” aşamasında kalacaklarını ve bu bağlamda siyasi sürekliliği devam ettireceklerini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

Al-Beraidi, Abdullah. “The Trap of Neoliberalism for GCC Countries”. *Contemporary Arab Affairs* 11, sy.4 (Aralık 2018): 63-82.

Al-Fahad, Abdulaziz . “Ornamental Constitutionalism: The Saudi Basic Law of Governance” VI. Mediterranean Social and Political Research Meeting yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, Montecatini, İtalya, 16-20 Mart, 2004.

Al-Katari, Mohammed. *The Future of the Arab Gulf Monarchies in the Age of Uncertainties*. US Army War College: Strategic Studies Institute, Haziran 2013.

Al-Rasheed, Madawi. *A History of Saudi Arabia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Al-Shehabi, Omar. “Histories of Migration to the Gulf”. İçinde *Transit States: Labour, Migration and Citizenship in the Gulf* içinde, haz. Adam Hanieh, Adbulhadi Khalaf ve Omar Al-Shehabi, 123-159. London: Pluto Press: 2014.

Amr, Hamzawy. “The Saudi Labyrinth: Evaluating the Current Political Opening”. Carnegie Endowment, *Middle East Series* 68 (Nisan 2006): 465-482.

Anderson, Lisa. “Dynasts and Nationalists: Why Monarchies Survive”. *Middle East Monarchies: The Challenge of Modernity* içinde, haz. Joseph Kostiner, 53-71. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000.

Anderson, Lisa. “The State in the Middle East and North Africa”. *Comparative Politics* 20, sy.1 (1987): 1-18.

Anoushiravan, Ehteshami. “Power Sharing and Elections in the Middle East”. *Bound to Cooperate – Europe and the Middle East* içinde, haz. Sven Behrendt ve Christian Hanelt, 135-178. Gütersloh: Bertelsmann, 2000.

Biebricher, Thomas. “Neoliberalism and Authoritarianism”. *Global Perspectives* 1, sy.1 (2020)

Brandon, Friedman. “The Arab Gulf States: Balancing Regional Security and Domestic Political Changes”. *The Middle East Book Review* 4, sy.1 (2013): 43-56.

Bruff, Ian. “The Rise of Authoritarian Neoliberalism”. *Rethinking Marxism* 26, sy.1, (2014):113-129

Brumberg, Daniel. “The Trap of Liberalized Autocracy”. *Islam and Democracy in the Middle East* içinde, haz. Larry Diamond, 35-47. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003.

Brumberg, Daniel. “Authoritarian Legacies and Reform Strategies in the Arab World”. *Political Liberalization and Democratization in the Arab World* içinde, haz. Rex Brynen, Bahdat Korany ve Paul Noble, 229-260. Boulder, CO.: Lynne Rienner, vol. 1, 1995.

Brumberg, Daniel. “Liberalization versus Democracy: Understanding Arab Political Reform”, *Middle East Series Working Papers, Democracy and Rule of Law Project No:37*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Mayıs 2003.

Canterbury, Dennis C. *Neoliberal Democratization and New Authoritarianism*. London: Routledge, 2005

Crystal, Jill. ve Abdullah al-Shayehji. “The Pro-Democracy Agenda in Kuwait”, *Political Liberalization and Democratization in the Arab World* içinde, haz. Rex Brynen ve Paul Noble, 101-126. Boulder: Lynne Rienner, 1998.

Crystal, Jill. *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Dani, Rodrik. “Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How To Acquire Them”. *Studies in Comparative International Development* 35, sy.3 (2000): 3–31.

Davidson, Christopher. *Dubai, The Vulnerability of Success*. London: Hurst ve Company, 2008.

Davidson, Christopher. *The United Arab Emirates: A Study in Survival*. Boulder: Lynne Rienner, 2005.

Delacroix, Jacques. "The Distributive State in the World System". *Studies in Comparative International Development* 15, sy.3 (1980): 3-21

Ennis, A. Crystal. "Reading Entrepreneurial Power in Small Gulf States". *International Journal* 73, sy.4 (Aralık 2018): 573-595.

Friedman, Thomas L. "The Scary Hidden Stressor". *The New York Times*. Son erişim tarihi: 9 Aralık 2022, <https://www.nytimes.com/2013/03/03/opinion/sunday/friedman-the-scary-hidden-stressor.html>

Frisch, Hillel. "Why Monarchies Persist: Balancing Between Internal and External Vulnerability". *Review of International Studies* 37, sy.1 (2011): 167-184.

Giovanni, Parolin. "Generations of Gulf Constitutions: Paths and Perspectives". *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf* içinde, haz. Khalaf ve Luciani, 51-87. Dubai: Gulf Research Center, 2006.

Guzansky, Yoel. "The Gulf Monarchies: Is Spring far Behind?". *The Gulf Monarchies: One Year of the Arab Spring* içinde, haz. Benedetta Berti ve Yoel Guzansky, 42-47. Institute of National Studies:2012.

Herb, Michael. "Princes, Parliaments, and The Prospects for Democracy in the Gulf". *Authoritarianism in the Middle East* içinde, haz. Marsha Pripstein Posusney ve Mechele Penner Angrist, 169-191. Boulder: Lynne Rienner, 2005.

Herb, Michael. *The Wages of Oil: Parliaments and Economic Development in Kuwait and the UAE*. Ithaca: Cornell University Press, 2014.

Hisham, Sharabi. *Neo-Patriarchy: A Theory of Distorted Change in the Arab World*. New York: Oxford University Press, 1988.

Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.

Inglehart, Ronald. "The Renaissance of Political Culture". *The American Political Science Review* 82, sy.4 (1988): 1203-1230.

İlias, M. H. "Neoliberalism and the New Means of Art of Government in the Gulf Monarchies". *State-Society Relations in the Arab Gulf States* içinde, haz. Mazhar Al-Zoby ve Birol Başkan, 123-140. Berlin: Gerlach Press, 2014.

Kaçar, Ömer. "Katar'da Seçim-Aşiret İlişkisi", *Independent*. Son erişim tarihi: 6 Kasım 2022, <https://www.indyturk.com/node/480781/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/katarda-se%C3%A7im-a%C5%9Firet-ili%C5%9Fkisi>.

Kapiszewski, Andrzej. "Elections and Parliamentary Activity in the GCC States". *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf* içinde, haz. Abdulhadi Khalaf ve Giacomo Luciani, 78-110. Dubai: Gulf Research Center, 2006.

Learning, Lumen. *Boundless World History*. New York: Suny Oer Service, 2018.

Lewis, Bernard. "A Historical Overview". *Islam and Democracy in the Middle East* içinde, haz. Larry Diamond, 359-375. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003.

Lindblom, C.E. *Politics and Markets*. New York: Basic Books, 1977.

Lipset, Samuel M. "Some Social Requisites of Democracy, Economic Development and Political Development". *American Political Science Review* 53, sy.1 (1959): 69-81.

Lipset, Seymour M., Kyoung-Ryung Seong ve John Charles Torres. "A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy". *International Social Science Journal* 45 (1993): 155-175.

Lucas, Russell E. "Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type". *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, sy.1 (2004): 103-119.

Luciani, Giacomo. "Democracy vs Shura in the Age of the Internet". *Constitutional Reform and Political Participation in the Gulf*, içinde, haz. Khalaf ve Luciani, 274-297, 2004.

Marciniak, Ruth ve Marwa Gad Mohsen. "Homogeneity in Luxury Fashion Consumption: An Exploration of Arab Women". *The Business & Management Review* 5, sy.1 (2014): 32-41.

Mohammad al-Muhanna. "The Saudi Majlis ash-Shura: Domestic Functions and International Role", Doktora tezi, Institute of Middle Eastern and Islamic Studies, Durham Üniversitesi, 2005.

Moore, Pete W. ve Bassel F. Salloukh. "Struggles. under Authoritarianism: Regimes, States, and Professional Associations in the Arab World". *International Journal of Middle East Studies* 39, sy. 1 (Şubat 2007): 53 – 76.

Mubarak, Al-Dosari Ibrahim. "Internal Political Developments in the GCC States". *Educational Techniques and Methods in Social Sciences and Humanities* (2009): 15-27.

Nonneman, Gerd. "Patterns of Political Liberalization: Explanations and Modalities". *Political and Economic Liberalization: Dynamics and Linkages in Comparative Perspective* içinde, haz. Gerd Nonneman, 46-62. Boulder: Lynne Rienner, 1996.

Nonneman, Gerd. "A Comparative Perspective". *Durham University Middle East Papers Sir William Luce Publication Series 6 (21)*. Son erişim tarihi: 12 Aralık 2022, <https://dro.dur.ac.uk/472/1/NonnemanV3.pdf>.

Özoral, Başak ve İlke Civelekoğlu. “Neoliberalism, Self-Identity and Consumer Culture in the UAE”. *Examining the Relationship Between Economics and Philosophy* içinde, haz. İlkben Akansel, 48-65. Pennsylvania: IGI Global, 2019.

Paul Aarts ve Gerd Nonneman. “A Triple Nexus: Ideology, Economy, Foreign Policy and the Outlook for the Saudi Polity”. *Saudi Arabia in the Balance* içinde, haz. Paul Aarts ve Gerd Nonneman, 433-455. New York: New York University Press, 2006.

Peterson, J.E. . The Age of Imperialism and Its Impact on the Gulf, *The Emergence of the Gulf States* içinde, haz. J.E. Peterson, 154-190. London: Bloomsbury Publishing, 2016.

Peterson, J.E. “The Emergence of Post-Traditional Oman”. *University of Durham, Institute for Middle Eastern and Islamic Studies, Working Paper*. Londra: Durham Üniversitesi, 2005.

Peterson, John. “The Emergence of Post Traditional Oman”. *Durham Middle East Papers, no. 78*. Londra: Durham Üniversitesi, 2005.

Przeworski, Adam, Michael E. Alvarez, Jose Antonio Cheibub ve Fernando Limongi. *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

“Qatar: Freedom in the World 2020 Country Report”. *Freedom House*. Son erişim tarihi: 22 Kasım 2022, <https://freedomhouse.org/country/qatar/freedom-world/2020>

Rathmell, Andrew ve Kirsten Schulze. “Political Reform in the Gulf: The Case of Qatar”. *Middle Eastern Studies* 36, sy. 4, (Ekim 2000): 47-62.

Raymond, Hinnebusch. “Calculated Decompression as a Substitute for Democratisation: Syria”. *Political Liberalization & Democratization in the Arab World* içinde, haz. Rex Brynen, Bahgat Korany ve Paul Noble, 223-240. Boulder: Lynne Rienner, 1998.

Robert Vitalis, *America’s Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*. Standford: Standford University Press, 2022.

Rodrik, Dani. “Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How To Acquire Them”. *Studies in Comparative International Development* 35, sy.3 (2000): 3–31.

Ross, Michael L. “Does Oil Hinder Democracy?”. *World Politics* 53, sy.3 (2001): 325-361

Rusell, Lucas. “Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type”. *International Journal of Middle Eastern Studies* 36, (2004): 103-119.

Saymor, Martin Lipset. “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”. *American Political Science Review* 53, sy.1 (Mart 1959): 69-105.

Schmitter, Philippe. “Crisis and Mutation in the Institutions of Representation in ‘Real-Existing’ European Democracies: National and Supra-National”. *Journal of Democracy* 23, sy. 4 (2012): 39-46.

Sirowy Larry ve Alex Inkeles. “The Effects of Democracy on Economic Growth and Inequality: A Review”. *Studies in Comparative International Development* 25, sy.1 (1990): 126–157

Steinberg, Guido. “The Wahhabi Ulama and the Saudi State: 1745 to the Present”. *Saudi Arabia in the Balance: Political Economy, Societ, Foreign Affairs* içinde, haz. Paul Aarts ve Gerd Nonneman, 11-34. New York: New York University Press, 2005.

Tétreault, Mary Ann ve dğr. *Political Change in the Arab Gulf States*, Londra: Lynne Rienner, 2011.

“Third Round Balloting Marks End of Landmark Elections”. Human Rights Watch. Son erişim tarihi: 12.11.2022, www.saudi-usrelations.org/newsletter2005/saudi-relations-interest-04-23.html.

“United Arab Emirates”. *Freedom House*. Son erişim tarihi:22.11.2022, <https://freedomhouse.org/country/united-arab-emirates/freedom-world/2021>

Vandewalle, Dirk. *Libya Since Independence: Oil and State-Building*. Ithaca: Cornell University Press, 1988

Volcic, Zala ve Mark Andrejevic. “Nation Branding in the Era of Commercial Nationalism”. *International Journal of Communication* 5, sy.1 (2011): 598-618.

Wiktorowicz, Quintan. “The Limits of Democracy in the Middle East: The Case of Jordan”. *Middle East Journal* 53, sy.4 (Güz1999): 606-620.